

İnönü Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalının düzenlemiş olduğu
XVII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı
&
Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu

Sempozyum Onursal Başkanı

Prof. Dr. Cemil ÇELİK

Sempozyum Başkanı

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

Editörler

Doç. Dr. Hulusi ARSLAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
Doç. Dr. Hulusi ARSLAN
Doç. Dr. A.Faruk SİNANOĞLU
Doç. Dr. Abdullah ÇOLAK
Doç. Dr. Mehmet KUBAT

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN
Yrd. Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM
Öğr. Gör. Mustafa BULUT
Arş.Grv. İrem CEYHAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. M. Saim YEPREM
Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ
Prof. Dr. Ş. Ali DÜZGÜN
Prof. Dr. İlhami GÜLER
Prof. Dr. Cafer KARADAŞ
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Prof. Dr. Hüseyin AYDIN
Doç. Dr. Hulusi ARSLAN
Doç. Dr. Mehmet KUBAT
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAPLAN

Cd den Metne Aktarma ve Son Okuma

Arş. Grv. İrem CEYHAN

Dizgi -Mizanpaj

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT

Kapak-Tasarım

Lütfü Karaağaç

Kasım 2012

ISBN:978-975-8573-11-0

Baskı: İnönü Üniversitesi Matbaası

İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalının düzenlemiş olduğu bu sempozyumun bildirilerinin, müzakerelerinin ve sempozyum esnasında yapılan genel müzakereler kapsamında ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu tebliğ ve müzakereciler aittir. Sempozyum kitapçığında yayınlanan görüşler İnönü Üniversitesi'ni ve İ.Ü. İlahiyat Fakültesi'ni temsil etmez. Tebliğ ve müzakereler, kaynak gösterilmek şartıyla sadece iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

2012- MALATYA

Gnostisizmin Genel Teolojik Arka Planı ve Tarihsel Gelişimi

Yrd. Doç. Dr. Harun IŞIK*

Gnostisizm yüzyıllar boyunca etkisini devam ettiren, ilk dönem Hristiyan kilisesi tarafından sapık akım olarak etiketlenmeye çalışılan kadim bir dini-felsefi hareketin adıdır. Bununla birlikte Gnostisizm çalışmaları 1945 yılında Mısır'da bulunan Nag Hammadi'de pek çok Gnostik dokümanın keşfedilmesi ile birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu çalışmadaki temel amacımız, Gnostisizmin ne olduğu, nasıl bir teolojik ve felsefi arka plana sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda ilk önce Gnostisizm kelimesinin kavramsal analizi yapılacaktır. Daha sonra da milattan önceki süreç de dâhil olmak üzere bir takım ihtilaflar ve teolojik tartışmalar neticesinde varlık kazanıp farklı dini geleneklerden beslenmekle birlikte köken itibarıyla Hristiyanlığa aykırı bir düşünce midir? Yoksa Hristiyanlıkla herhangi bir bağlantısı olmayıp, kaynak bakımından ondan bağımsız ve daha önceki sürece dair bir oluşum mudur? sorularına cevap aranacaktır. Son olarak da İslam dünyası açısından Gnostisizmin etkilerinin olup olmadığı araştırılacaktır.

Protestan anti-Katolik polemikleri bağlamında ilk defa 1669 yılında Henry More tarafından kullanıldığı belirtilen Gnostisizm, Milattan önceki ilk üç yüz yıldaki başlangıcından günümüze kadar değişik şekillerde etkisini devam ettiren son derece mistik ve gizemli dini-felsefi bir hareketin adıdır. Geniş ve farklı manalarda kullanılması terim hakkında tam anlamıyla bir tanımlama yapabilmeyi de zorlaştırmaktadır. İstilah, eski döneme ait Hristiyan heretiklerinin bazı türlerini ifade etmesinin yanı sıra felsefe, edebiyat, politika ve psikoloji gibi diğer alanlar için de önemli bir kavram olma özelliğindedir.¹

Gnostisizm, Yunanca bir kelime olan “*gnostikos*” dan türemiştir. *Gnostikos*, bilmek anlamına gelmektedir. Buradaki bilgiden maksat, akıl ve iradeden ziyade metafizik ve mistik bir sezgi yoluyla Tanrı'nın ilişkisel ve deneyimsel

* ERÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Karen L. King, What is Gnosticism?, Harvard University Press, London 2003, p. 5.

bilgisidir. Gnostisizm, doğrudan kutsal ilhamın bir sonucu olarak seçilen kişiye verilen sezgisel bilgi veya *Gnosis*'i elde etmeye vurgu yapan bilgi ile kurtuluş öğretisi anlamına gelmektedir.² Arapça'da irfaniyye kelimesi ile ifade edilen kavram, Tanrı, evren, dini ve dünyevi bakımdan meydana gelen her türlü olay hakkında elde edilen bilginin kaynağının duyu ve akla değil, ilham ve sezgiye dayandığını belirten hem mistik hem de felsefi düşünceyi ortaya koymaktadır.³ Dünyaya karşıtlığı, nefreti, dünyadan kaçışı simgeleyen, bireysel ve içsel soyutlanma yoluyla dünyadan kurtuluşu belirten bir kavramdır.⁴ Gnostisizm aynı zamanda Hristiyanlığın ilk birkaç yüzyılında Roma İmparatorluğu ve Batı Asya'yı besleyen Ortodoks olmayan mezheplerin pek çoğunun inanç ve uygulamalarına verilen bir isim olma niteliğindedir.⁵

Gnostisizmin Hristiyanlığın içerisinde gelişen ya da Hristiyanlıktan önceki süreçte bağımsız olarak varlık kazanan bir akım olup olmadığı hakkında alanda uzman olan araştırmacılar arasında farklı yaklaşımlar bulunduğu görülmektedir. Bazıları Gnostikleri Hristiyanlığın ilk filozofları ve teologları olarak değerlendirmekte, Gnostisizmi de Yunan felsefesinin etkisi altında kalmış bir Hristiyan teolojisi, Hristiyanlığın Helenleştirilmiş hali olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre gnostisizm Hristiyanlık sonrasına ait bir fenomendir ve ancak Hristiyanlık bağlamında anlaşılabilir.⁶ Burkitt'e göre, Gnostik düşüncenin önemli simalarından olan Valentinus ve takipçileri Hristiyan olup, farklı Gnostisizm şekilleri de içinde bulunduğu zamanın bilim ve felsefesine uygun terim ve kategorilerde Hristiyanlığı yeniden ifade etme girişimleridir.⁷ Harnack'da öncelikli olarak Hristiyanlığın saf ve temiz şeklinin Yunan dini ve entelektüel etkiler tarafından bozulması neticesinde Gnostisizm'in ortaya çıktığı

² Paul Carus, *Gnosticism in Its Relation to Christianity*, The Monist, Hegeler Institute, Vol. 8, No.4, July 1898, p. 502, pp. 502-546. [04/05/2012'de ulaşılmıştır].

³ Ömer Mahir Alper, "İrfaniyye", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, s. 444-445.

⁴ Thomas J. J. Altizer, "The Challenge of Modern Gnosticism", *Journal of Bible and Religion*, Oxford University Press, Vol. 30, No. 1, 1962, p. 20, pp. 18-25.

⁵ Benjamin Walker, *Gnosticism: Its History and Influence*, the Aquarian Press, Wellingborough, Northamptonshire 1983, s. 11; R. McL. Wilson, "Gnostic Origins", *Brill, Vigiliae Christianae*, Vol. 9, No. 3, 1955, p. 195, pp. 193-211.

⁶ Walker, p. 11.

⁷ Wilson, p. 193.

ğını belirtmektedir.⁸ Diğerlerine göre ise Gnostik düşüncenin batı ile herhangi bir alakası olmayıp tamamen doğu kökenlidir ve Hristiyanlıkla ilgisi bulunmayan doğu kaynaklı bir dindir.⁹ Nitekim Hans Jonas, Harnack'ın aksine Gnostisizm'in kaynağı olarak Hristiyanlığın bozulmasını değil, eski Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde Hristiyanlıkla eşzamanlı ve farklı bir din olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Dahası ona göre Gnostisizm, insan yabancılaşmasının varoluşsal bir deneyiminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kaynak olarak antik bir yapıya sahip olmakla birlikte her yaş ve her çağa hitap etme ihtimali bulunmaktadır¹⁰ Law'a gelince Gnostisizm, Greko-Romen dünyaya doğunun dini inançlarının akın etmesinin bir sonucudur ve dolayısıyla batı entelektüalizmi ve doğu mistisizmi gibi iki farklı karakteri bünyesinde birleştiren bir yapısı vardır.¹¹

Görüldüğü üzere Gnostisizmin kaynağı olarak bir yandan Hristiyanlık gösterilirken diğer taraftan da doğu mistisizmi ve düalizmine vurgu yapılmaktadır. Kaynak olarak farklı yaklaşımlar sergilenmekle birlikte 1945 yılı Aralık ayı içerisinde Mısırlı bir çiftçi Mısır'ın kuzeydoğusundaki Nag Hammadi kasabasının yakınında bulunan Tarif dağlarının eteğinde tarlasına gübreleme işi yapıyorken, içerisinde Kıptice orijinal Gnostik yazmaların bulunduğu kırmızı bir küp bulması, Gnostisizm açısından bir dönüm noktasıdır. Küpün içerisinde Gnostik öğretisi hakkında bilgileri de içeren deriye sarılı halde on üç adet papirüs kitap vardır. Bu kitaplar daha sonra Unesco'nun desteği ile Prof. James Robinson'un gözetiminde bilim adamları tarafından 1977 yılında İngilizceye tercüme edilmiştir. Günümüzde toplam 1153 sayfadan oluşan elli üç metni içeren on üç kitabın tamamının İngilizce çevirisi bulunmaktadır. Bulunan bu eserler bir yandan milattan önceki birkaç yüzyılda neler yaşandığı hakkında bilgi verirken diğer taraftan da özelde Hristiyanlığın genelde de Hellenistik düşünce dünyasının gelişimi hakkında bilgi vermiştir. Elde edilen veriler Gnostisizmin iddia

⁸ King, p. 11.

⁹ Giovanni Floramo, Gnostisizm Tarihi, çev: Selma Aygül Baş, Bilal Baş, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 45-46.

¹⁰ King, p. 11.

¹¹ Wilson, p. 194.

edilenin aksine çok daha önce şekillendiğini, diğer düşünce sistemleri ile hem bağlantı hem de büyük bir rekabet içerisinde bulunduğunu ortaya koymuştur.¹²

Son dönemlerde yapılan araştırmalara göre gnostik düşünce milattan önceki ve sonraki birkaç yüzyılda Suriye’de ortaya çıkmış, Doğu Akdeniz yoluyla önce Mısır daha sonra da Ortodoks Hristiyanlığın önemli rakiplerinden biri olan Roma’ya ulaşmıştır. Mısır’dan Hindistan’a kadar Doğu ile Hellenistik bir yapıya sahip olan Batı arasında böylesi bir fikir alışverişini etkileyen en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz ki Büyük İskender’in M.Ö. 334 ve 323 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu fetih hareketleridir. Diğer etkene gelince o da, Yahudi tüccarlar ve bankerlerdir. Bunlar sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda doğunun mistik dini düşünce, ilham ve meditasyonunu batıya taşıyan önemli kanallar olmuşlardır.¹³ Carus’a göre Gnostik öğreti dikkatle incelendiğinde Doğu izlerini taşıyan kavramların ve dini ilkelerin son derece yoğun bir şekilde bulunduğu görülecektir.¹⁴ En etkili Gnostik öğreticilerden olan başta Simon Magus, Basilides ve Roam Psikoposu Valentinus’un önderliğinde gelişen bu dini ve felsefi düşünce hareketliliği ki bunlar arasında Yahudi monoteizmini, Babil astrolojisini ve İran düalizmini de saymak mümkündür, deyim yerinde ise entelektüel değişimin ve Helenistik yapının da esasını oluşturmuştur.¹⁵ Nitekim Friend’e göre Gnostisizm ikinci yüzyılda dünya çapında bir hareket olup Anadolu, Suriye, Filistin, Roma, Mısır, Kartaca ve İspanya’da Gnostik mezhepler bulunmaktadır.¹⁶ Helen dünyasında oluşturduğu etki M.Ö. 3. Yüzyılda Neo-Platonist filozoflar arasında yer alan Plotinus’un (204-270) “*Gnostiklere Karşı*” isimli bir eser yazmasına, Hristiyan apolojist Irenaeus’un (125-202) “*Sapıklıklara Karşı*” çalışmasına yol açmıştır.¹⁷ Bu tarz eserlerin kaleme alınması

¹² Priscilla Anne Costello, Gnosticism then and now: From the first centuries A. D. To the psychology of C. G. Jung, ProQuest Dissertations and Thesis, National Library of Canada, Ontario 1993, p. 3.

¹³ Hans Jonas, The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity, 2nd ed., Beacon Press, Boston, 1963, p. 3.

¹⁴ Carus, p. 505, pp. 502-546.

¹⁵ Jonas, p. 3.

¹⁶ W. H. C. Friend, The Early Church, Hodder and Stoughton, London 1965, p. 62.

¹⁷ Bernie Gallagher, The Challenge of Resurgent Gnosticism to Christianity, ProQuest Dissertations and Thesis, Ann Arbor 2009, p. 8; İrenaeus’un böyle bir reddiye yazmasındaki temel faktörler olarak dönemin Gnostik bir okulu olan Valentinus hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamak ve böyle bir akımın varlığına kilisenin dikkatini çekmek zikredilebilir. Floramo, s. 35.

Gnostisizm'in var olduğunun ve hem Hristiyanlar hem de Helenistik topluluklar üzerindeki etkisinin yanı sıra reddiyeler yazılacak derecede dikkatle takip edildiğini göstermektedir. Bir heretik olarak görülen ve alay edilen gnostisizm Hristiyanlığın ilk üç ve dördüncü yüzyıllarından sonra belli belirsiz bir oluşum haline gerilemişse de öğreti ve uygulamaları batı kültür tarihi boyunca yüzeyde kalmaya devam etmiştir.¹⁸ Başata Yahudilik ve Hristiyanlık olmak üzere, Hinduizm, Budizm, İslam, Sabiilik¹⁹, Maniheizm²⁰, ve Cathar'larda²¹ gnostisizmin

¹⁸ Stephan A. Hoeller, *Gnosticism: New Light on the Ancient Tradition of Inner Knowing*, The Theosophical Publishing House, İllionis 2002, p. 2.

¹⁹ Batılı araştırmacılar tarafından Mandeizm olarak isimlendirilen Sabiilik, inanç ve uygulamaları ile yaşayan son gnostik din olarak bilinmektedir. Güney Irak, Fırat ve Dicle havzası, Basra, Bağdat, e İran'da bulunan Karun nehri boyunca yerleşmiş bulunan Sabiilerin sayısının seksen ila yüz bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde İsveç, Danimarka, ABD, Avustralya ve Kanada gibi batı ülkelerinde de Sabii topluluklar yer almaktadır. İran gnostisizminin ve düalizminin etkilediği diğer dini gruplar arasında yer alan Sabii düalizminde biri ışık ve nur diğeri de karanlık olmak üzere iki alem bulunmaktadır. Işık aleminin başında Yüce Hayat, Kudretli Ruh, Yüceliğin Efendisi gibi isimlere de sahip olan Işığın Kralı Malka d Nhura bulunmaktadır. Üstün niteliklere sahip olup, her türlü eksiklik ve noksanlık uzaktır. Etrafında sayısız nurani varlıklar yer almakta olup bunların asli vazifesi Kral'ı takdis, tespih ve yüceltmedir. Düzen, varlık ve verimliliği sembolize eden Hayat prensibinden oluşan Işık Âlemi ve bu âlemde yer alanlar kötülük, yokluk, eksiklik gibi noksan sıfatlardan uzak olup mükemmel vasıflarla donatılmışlardır. Yokluk, eksiklik ve düzensizliği sembolize eden kaos veya Kara Su'dan oluşan karanlık âlemine gelince, bu âlemin başında Ur ya da Büyük Canavar diye adlandırılan Malka d Hşuka (Karanlık Kralı) bulunmaktadır. Malka d Hşuka, karanlık âlemde bulunan kötülüklerin ve dev, şeytan, kötü ruh, canavar gibi kötü varlıkların yaratıcısı ve yayıcısı, aptal ve sersem biri olarak tasvir edilmiştir. Sabiilik hakkında geniş bilgi için bkz: Gündüz, ss. 471-491.

²⁰ Maniheizm, Mani tarafından MS. 3. Yüzyılda kurulan Gnostik bir dini akımdır. Güçlü misyoner yapılanması sayesinde İran, Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Avrupa ve Asya'da hızlı bir şekilde yayılma göstererek 4. Yüzyılda Hristiyanlığın en büyük rakibi konumuna gelmiştir. Mezopotamya ve İran'ın 7. Yüzyılda Müslümanlar tarafından fethi sonucunda bu bölgelerdeki varlığı tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüzde müntesibi bulunmamakla birlikte İslamiyetin bölgeye hakimiyetinden önceki süreçte özellikle Ortadoğu'da Gnostik bir yapıya sahip olan inanç ve uygulamaları ile son derece etkin olmuştur. Maniheizm düalizminde de birbirine zıt iki asli prensip ve bunların birbirleriyle ilişkilerini ortaya koyan üç zaman tasavvuru dikkat çekicidir. Asli prensipler başlangıcı ve sonu olmayan ışık ile karanlık veya iyilik ve kötülük olarak isimlendirilmektedir. Üç zaman ise geçmiş, şimdiki ve gelecek zamana işaret etmektedir. Bu dilimlerden sadece şimdiki zamanda iki zıt prensip olan ışık ve karanlık arasında aktif bir şekilde mücadele bulunmaktadır. Diğer iki zaman diliminden geçmişle ilgili süreçte pasif bir kavga vardır. Gelecek ise aktif mücadeleden pasife yani geçmişteki pozisyona geçişin yaşandığı bir dönemdir. Işık dünyasının hâkimi uluhiyet, nur, güç ve bilgi özelliklerine sahip bulunan Işık Âleminin Kralı, Yüceliğin Babası, Işık Tanrısı veya Tanrı'dır. Işık âlemi, hava, rüzgâr, ışık, su ve ateşten oluşan beş unsurdan meydana gelmiş olup, akıl, düşünce, idrak, bilgi ve temkinden ibaret bulunan beş ilahi niteliğe sahiptir. Bu âleme sevgi, iman, sadakat, iyilik ve hikmet ilkeleri hâkimdir. Başında Kranlık Tanrısının bulunduğu karanlık âleme gelince, etrafında sayısız kötü varlığın yanı sıra duman, ateş, rüzgar, su ve karanlıktan müteşekkil beş karanlık âlemi vardır. Bu âlemi ölüm zeh-

izlerini bulmak mümkündür. Süreç içerisinde önce Hümanizm daha sonra da Rönesans'la birlikte Kabalitik düşünce ve Hermetizm'le birleşen Gnostik düşünce kendini yenileyerek Gnosisi, "yeni gereksinimlerine uygun bir şekilde benlikle karşılaşma bilinci olarak kendini bilmek" olarak tanımlamıştır. Bu sayede sadece Kabalist yapıdaki Hristiyan düşüncesine ilham vermekle kalmamış, Rosicrucian hareketinin²² fitilini ateşlemiş, okült oluşumlara, büyük mistikler, ruhani düşünürlere, simyacılar ve de 18. Yüzyıl Alman düşüncesine ilham kaynağı olmuştur. Dahası Ernst Topitsch'e göre Karl Maks'ın Marksist düşüncesinin şekillenmesinde bile Gnostik düşüncenin izlerini bulmak mümkündür. Carl Jung'un ortak bilinçaltı ve arketipleri hakkındaki düşüncesinde merkezi bir yere sahiptir.²³ Progresivizm, pozitivizm ve Hegelianizm ile bağlantısı vardır. Herman Melville, Lawrence Durrell, Walter Percy ve diğer pek çok roman yazarının eserlerinde Gnostik temalara rastlamak mümkündür. Edebiyat eleştirmeni Harold Bloom dahi *"The Flight to Lucifer: AGnostic Fantasy"* adı altında yeni bir Gnostik roman yazmıştır.²⁴ Jean Guitton da Gnostisizm'in geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte başta felsefe ve din başta olmak üzere siyaset, edebiyat ve şiir gibi alanlara esin kaynağı olmaya devam edeceğini belirtilmektedir.²⁵

Gnostiklerin temel düşünce, ilke ve esaslarına gelince, sistemin temel özelliği mitolojik, kozmolojik, psikolojik ve soteriolojik²⁶ bir yapıda olmasıdır.

ri adı verilen bir duman kaplamıştır ve dallarında her türlü kötülüğü barındıran ölüm ağacı bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz: Gündüz, ss. 493-505.

²¹ Catharism, 11 ve 12. Yüzyıllarda Fransa'nın Languedoc bölgesinde ve Avrupa'nın diğer kesimlerinde görülen, 12. Ve 13. Yüzyıllarda güçlenen dualist ve gnostik unsurları ihtiva eden Hristiyan dini bir harekete verilen isimdir. Bu hareket, müntesiplerinin tutuklanması ve Engizisyon sürecinde katledilmeleri neticesinde 13. Yüzyılın ilk çeyreğinde yok olmuştur. <http://en.wikipedia.org/wiki/Catharism> [01.05.2012'de ulaşılmıştır.]

²² Rosicrucianism Christian Rosenkreuz tarafından geç Orta Çağ Almanya'sında kurulduğu ifade edilen felsefi arka planı bulunan gizli bir topluluktur. Sıradan bir insandan gizli kalan, doğa, fiziki evren ve manevi alana ilişkin bilgi veren antik geçmişin batını gerçekleri üzerine inşa edilen bir doktrin veya teolojiye sahiptir. Geniş bilgi için bkz: Carl Edwin Lindgren, "The Way of the Rose Cross: A Historical Percepiton 1614-1620", Journal of Religion and Psychical Research, Vol. 18, No. 3, 1995, pp. 141-148.

²³ Floramo, s. 17-21.

²⁴ King, p. 5.

²⁵ Floramo, s. 17-21.

²⁶ Soterioloji: Yunanca kurtuluş/salvation, kurtarıcı/savior, koruyucu/preserver kelimelerinden gelmekte olup teolojinin sevap ve kurtuluşa dair dini doktrinleri ile ilgilenen bir alana verilen

Hemen hemen tüm gnostik filozoflar öz-ben'i/soul madde dünyasına geçici olarak karışmış ve aslına dönmeyi arzulayan ruhsal bir varlık olarak gören düalist bir bakış açısına sahiptir. Maddi varlık günah ve kötülüğün nedenidir ve vücudun esaretinden kurtulmak özün nihai amacıdır ve dini bakımdan arzu edilen bir sonudur.²⁷

Gnostik öğreti yapı itibariyle herhangi bir şekilde ayrıştırmaya tabi tutulmayan farklı din ve felsefelerin Bu durum, akım hakkında genel bir sonuca ulaşmayı engellediği gibi oldukça farklı kaynaklardan toplanan materyallerin bir araya getirilmesini de zorlaştırmıştır. "Gnostik bir arka plana sahip olan düşünce örnekleri nelerdir?" sorusuna cevap vermek zor olmakla birlikte gnosıs başta olmak üzere Tanrı, kozmos/evren ve insan unsurlarında gnostik akımlar arasında görüş birlikteliği olduğu söylenebilir.²⁸ Bu dört hususu nasıl açıkladıklarına kısaca değinmek gerekirse şunları belirtmek mümkündür:

Tanrı aşkın bir varlık olup, merhamet ve iyilik sahibidir. O, Tanrı (God) ve ışığın üst dünyasına ait olan Baba'dır (Father). Bununla birlikte evrenden ve insanlıktan son derece uzaktır ve ona gerçekten yabancısıdır. Nag Hammadi Kütüphanesinde bulunan Apocryphon of John'da İsa havarilerine Tanrı'yı tasvir ederken, onun üstünlüğünden, her şeyin yaratıcısı olduğundan, görülemeyeceğinden, hiçbir şeye muhtaç olamayan mükemmel yapısından ve varlık âleminde farklı olarak her şeyin üstünde bulunduğundan selbi bir dil kullanmak suretiyle şu şekilde bahsetmektedir:

"Hiç kimse Ruh'a üstün gelemmez. Çünkü o bir monarşidir (tek başına yönetir). Gerçek Tanrı hepimizin babası, Kutsal Ruh, görünmeyen, bütün her şeyin üstünde olan ve kendi bozulmazlığında var olan Tanrı, gözün bakamayacağı saf nur içindedir. Ruh'u bir tanrı şeklinde düşünmek ya da onun belli bir formda var olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü O tanrıların üstündedir. O bir arche (ilke) dir. Ve hiç kimse ona üstün gelemmez. O her şeyden önce var oldu ve onun hiç kimseye ihtiyacı da yoktur. Onun yaşama ihtiyacı yoktur, çünkü o sonsuzdur. Onun hiçbir şeye ihtiyacı

isimdir. Dini literatürde ise kavram, pek çok farklı dinde ortak bir yere sahip olan kurtuluşun ne olduğu ve nasıl elde edilebileceğini karşılıklı olarak araştıran ve inceleyen bir bilim dalıdır. <http://en.wikipedia.org/wiki/Soteriology>

²⁷ Carus, p. 505.

²⁸ Walker, p. 11-12.

yoktur, çünkü o mükemmelsizleştirilemez, çünkü mükemmel olmak için onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Her an tam mükemmeldir. O nurdur. O sınırsızdır, çünkü sınırları koymak için daha önceden var olan hiçbir varlık yoktur. O yargılanamaz, çünkü daha önceden var olan hiçbir varlık yoktur ki onu yargılasın. Onun ölçüleri yoktur, çünkü kimse onu ölçmedi. O görünmezdir, çünkü kimse onu görmedi. O sonsuzdur. O tasvir edilemez, çünkü onu tanımlamak için hiç kimse onu kavrayamadı. O ismi seslendirilemeyendir, çünkü daha önceden var olan hiçbir varlık yoktur ki onu isimlendirsın. O ölçülemez kutsal ve arı saflık olan nur, konuşulamaz, mükemmel, yok edilemezdir. O ne mükemmellik, ne mutluluk ne de kutsaldır, ancak bunların hepsinin üstündedir. O ne sınırsız, ne de sınırlıdır, ancak bunların hepsinin üstündedir. Ne manevi ne de maddidir. Ne büyük ne de küçüktür. O ölçülebilir bir boyuta sahip değildir. Hiçbir yaratık ya da kişi onu kavrayamaz. Her şeyin üstünde var olandan farklıdır, bütün hepsinin üstündedir.”²⁹

Gnostiklerin Tanrı'yı tasvir ederken kullandıkları sıfatlara gelince onları şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

Mükemmel Bir Oluşunu İfade Eden Sıfatları: Teklik/Single, Bölünemezlik/Indivisible, Mükemmellik/Perfect, Bozulmazlık/Incorruptible, En Üstünlük/Supreme, İyilik/Good, Kusursuzluk/Faultless, Mutlaklık/Absolute

Kavranamazlığını Gösteren Sıfatlar: Ebedilik/Eternal, Sonsuzluk/Infinite, Sınırsızlık/Limitless, Ölçülemezlik/Immeasurable, Araştırılamazlık/Unsearchable, Kavranamazlık/Inconceivable, Tanımlamazlık/Indescribable

Bilinmezliğini Belirten Sıfatlar: Tanımlanamazlık/Ineffable, Gizlilik/Secret, Görünmezlik/Concealed, Bilinmezlik/Unknown, İsimlendirilemezlik/Unnameable

Kendi Kendine Var Oluşunu Açıklayan Sıfatları: Yaratılmamışlık/Uncreated, Doğmamışlık/Unbegotten, Kendi Kendine Var Oluşluk/Self-Existent, Her Şeyden Önce Var Oluşluk/Pre-Existent, Vücuda Getirilmemişlik/Unengendered, Başlangıçsızlık/Unoriginated

Değişmezliğini Ortaya Koyan Sıfatları: Değişmezlik/Immutable, Sabitlik/Stable, Hareketsizlik/Motionless, Değiştirilemezlik/Unalterable, Yorulmazlık/Unwearied,

²⁹ Floramo, s. 129-130.

Duyu Algısının Ötesinde Var Oluşunu Simgeleyen Sıfatlar: Dokunulamazlık/Untouchable, Taklit Edilemezlik/Inimitable, Görülemezlik/Invisible, Farklılaşmamışlık/Undifferentiated, Mükemmellik/Complete, Ölümsüzlük/Immortal, Şekilsizlik/Formless.³⁰

Bu açıklamalardan da görülmektedir ki Gnostikler Tanrı'yı tamamıyla insanla bağlantısız ve duyu tecrübesiyle algılanması mümkün olmayan soyut ve aşkın bir yapıda takdim etmektedir.

Tanrı ile ilişki kurmanın yolu onun oğlu olan Logos'tur. Kutsal ile insanlık arasında köprü vazifesi görecektir, insana asıl yeri olan uzakta bulunan mükemmel dünyayı hatırlatacak ikincil bir nedene ihtiyaç vardır. Çünkü bu dünya insanın gerçek anlamda evi değildir ve insanoğlu bu kâinatın birer yabancı ve başka bir varlık âleminin ziyaretçileridir. Her birey bu dünyanın dışındaki daha üst konumla *Gnosis*'i (bireyin kendi özü ve gerçek Tanrı hakkında Logos vasıtasıyla elde ettiği Tanrı'nın kurtarıcı aşkın bilgisi) elde etmek suretiyle doğrudan bağlantıya geçebilir.³¹

Evrene gelince aslında bizzat kendisi kötüdür ve gerçek Tanrı'nın değil, kibirli ve kıskanç olan hâkim/demiurge ve yaratıcı/creator olarak bilinen zıt bir varlığın işidir. Burada yukarıdaki nur dünyası için çalışan iyi melekler ve içinde yaşadığımız alt dünya için çalışan kötü hükümdarlar olarak kabaca ikiye ayrılan bir tür pantheon (bir ulusun bütün tanrıları), ilahi bir hiyerarşi vardır. İnsan, evreni işgal eden başlangıçtan beri var olan düalizme karışmış bulunmaktadır. Başlangıçta bulunduğu nur dünyasından düşmüştür ve şu anda madde dünyasına yakalanmıştır ve Demiurg'un pençelerindedir. Bu kötü durumdan kurtuluş/salvation yolu inançlı ve ahlaklı olmak, iyi ve güzel şeyler yapmakla değil, *Gnosis*'e ulaşmakla mümkündür. Yasaları, dini, ahlaki ve sosyal emir ve yasakları ile dünya kurtuluş/salvation planıyla yok denecek kadar az ilişkisi vardır.³² Çünkü madde ruhun bozulmuş bir şekildir ve kâinat Tanrı'nın niteliksizleşmiş bir halidir. Varoluşun temel amacı maddeden kurtulup Tanrı tarafından gönderilen bir kurtarıcı sayesinde Yaratıcı ruha geri dönüşten ibarettir.

³⁰ F. C. Happold, *Mysticism: A Study and Anthology*, Penguin Books Ltd., Middlesex 1963, s. 146-147.

³¹ <http://www.gnosis.org/naghamm/nhlintro.html> [accessed 04/05/2012]

³² Walker, p. 12.

Gnostisizmin Tanrı ve evrene bu ikili bakış açısı onun düalist bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim âlem, nur ve alt olarak, Tanrı da üstün ve alçak olarak nitelendirilmiştir. Nur âlemi olan mükemmel mekanın yaratıcısı üstün Tanrı olup, kusurlu ve noksan olan alt âlemin yaratıcısı ise alt-aşağı seviyede yer alan tanrı olmaktadır.

İnsan evreni işgal eden başlangıçtan beri var olan bir düalizme karışmış bulunmaktadır. İnsan kutsal düşüncede tasarlanmış ve Işık Dünyasında ortaya çıkmıştır. Logos tarafından dördüncü cennette bizzat Logos'un imajında şekillenmiştir. İnsan, Logos'un meleklerle ve baş meleklerle gösterdiği gururudur. İnsanoğlunun ilk atası olan bu göz kamaştırıcı güzellikteki saf varlık, androjen (çift cinsiyetli) bir yapıdadır. Ona tüm cennetin hâkimiyeti verilmiştir ve yenilmez manasında "Adamas veya Adamel daha sonra Adam" ismi verilmiştir. Yahudi Kabala düşüncesinin Adam Kadmon veya ilk insanıdır. Havva/Eve Adam'e bir arkadaş olarak Adam'den yaratılmıştır. İnsan, fiziksel olarak ölümlü gibi görünmekle birlikte aynı zamanda içerisine hapsedilmiş bulunan ölümsüz bir ruha sahiptir. Mitolojik hikayede sonraki süreçte şeytanın Adem ve Havva'yı yoldan çıkarma ve Işık Dünyası'ndan aşağı düşürme planları üzerinde durulmaktadır. Hristiyanlıkla aradaki farka gelince, bu düşüşün sorumluluğu Hristiyanlıkta Adem'e verilirken, gnostik öğretilerde şeytan düşüşten sorumludur. Böylece Adem ve Havva asli yerleri olan Işık Dünyası'ndan düşerek maddenin kirliliğine ve Demiurg'a yakalanmıştır ve insanın yeryüzü serüveni başlamıştır.³³

Gnostik düşünce sisteminde insanoğlu beden, akıl ve ruh olmak üzere üç temel unsurdan meydana gelmiştir. Her bir insanda bu üç unsurdan biri veya diğeri baskın konumdadır ve bu bireyin kim olduğunu ortaya koyduğu gibi aynı zamanda kaderini de belirler. Beden Karanlık Dünya'nın/yeryüzünün tanrısı Demiurg tarafından şekillendirilir ve maddeden oluşmuştur. Beden, ruhu örten bir elbise veya örtü mesabesindedir. Gnostikler insanın ölümcül yanını oluşturan bu yapıya kötü beden, kirliliğin yapısı, günahkârlığın merkezi, ahlaksızlığın, açgözlülüğün ve şehvetin kaynağı olarak görmektedir.³⁴

³³ Walker, p. 55.

³⁴ Walker, p. 61.

Bir dişil olarak telakki edilen akıl, insanın zihinsel, entelektüel ve rasyonel tarafını oluşturmaktadır. Akıl ve düşünce unsurları insanın ruhunu düzenler, ego veya kişiliğine katkıda bulunur. Diğer canlılarla karşılaştırıldığında sadece insan akıl yürütmeye dayalı düşünme kabiliyetine sahiptir. Akıl, Kutsal Ruh'un bir aracıdır. İnsan sahip olduğu bu akıl sayesinde eylemlerini kendisi belirler ve yaptığı şeyden sorumludur. Akıl, orta veya ara âleme aittir. Akıl sayesinde gerçekleştirdiği eylemleri sonucunda insan ya üst âlemle özdeşleşecek ya da alt olanla birleşip yok olacaktır.³⁵

Erkil olarak kabul edilen Ruh'a (Spirit/Nous) gelince, Kutsal Öz ve Ruh'tan oluşmuştur. Işık Dünyasından düşüşü esnasında Ruha, önce aklın giysisi giydirildi ve daha sonra da bedenın örtüsü ile kaplandı. Ruhun yapması gereken şey Karanlık Dünyadan kurtuluşu sağlayıp Işık Dünyasına ulaştıracak olan insan var olan, insanın gerçek doğasını şekillendiren Kutsal Ruh'un bilgisi Gnosis'i elde etmektir.³⁶

Gnosis bilmek, tanımak, kavramak, bilimsel anlayış ve irfan gibi anlamlara gelmektedir. Gnostik ise bilgi/gnosis yoluyla kurtuluşu arayan bilen kişiyi ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷ Buradaki bilgi rasyonel bir bilgi (knowledge) olmayıp, bir anlık aydınlanma ve sezgiye dayanan bir bilgidir. Aynı zamanda içimizde bulunan kutsal ve ruhsal doğanın bilgisine de işaret etmektedir.³⁸ Nitekim klasik Yunancada gnosis, duyusal algılamının veya hakikati kesin olmayan düşüncenin aksine eşyanın mahiyetinin gerçek bilgisine işaret etmektedir.³⁹ Gnosis Tanrı'nın bir hediyesi olup onu elde edenı kurtaracak güce sahip olan bilgi formudur. Bu bilgi sayesinde kişi kozmik sırlara vakıf olduğu gibi, kim ve ne olduğumuza, nereden gelip nereye gittiğimize, nelerden arındırıldığımıza, yaratılma ve yeniden yaratılmanın ne demek olduğuna dair pek çok sorunun da cevabını bulacaktır.⁴⁰ Nag Hammadi kütüphanesinde bu-

³⁵ Walker, p. 62.

³⁶ Kurt Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of Gnosticism*, trans. Ed. By Robert McLachlan Wilson, Harper and Row, New York 1984, p. 113.

³⁷ Hoeller, s. 2.

³⁸ Hoeller, s. 2; Carus, p. 505; Bentley Layton, *The Gnostic Scriptures*, New York 1987, s. 9.

³⁹ Foramo, s. 98.

⁴⁰ Foramo, s. 99.

lunan Gospel of Truth'ta yer alan şu ifadeler bu durumu en güzel şekilde yansıtmaktadır:

*"Bu nedenle eğer kişi bilgi/gnosis sahibi ise, o yukarılardandır. O çağrıldığında duyar, çağrıya cevap verir ve kendisini çağırana döner ve ona yükselir. Ve hangi şekilde çağırıldığını bilir... Bilgi sahibi olan, böylelikle nereden geldiğini ve nereye gittiğini bilir. Kişi sarhoşken sarhoşluğundan uzaklaştırıldığını ve kendisinin olanın düzeltilip kendisine döndürüldüğünü bilir."*⁴¹

Gnosise yüklenen bu anlam zaman içerisinde İslam dünyasında irfan anlayışı olarak kendisini gösterecektir. İslam tarihinden de hatırlanacağı üzere Mısır, Suriye, Filistin, Irak ve Hindistan gibi bölgelerde fetih hareketlerinin hız kazanması neticesinde buralardaki dini, felsefi, mistik ve kültürel atmosfer ile ilişkiye girilmiş, bazı etkileşimler meydana gelmiştir. Gnostik düşüncenin tasavvuf, felsefe ve Şiiğin İsmaili yorumu üzerinde varlığını hissettirmesi bu etkileşimin bir yansıması olarak telakki edilebilir. Ancak burada şunu belirtmek isteriz ki, tamamıyla Gnostik olan ve Gnostisizme benzeyen fakat onunla birebir tutulamayan düşünce şekilleri arasında ayırım yapılması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam düşüncesinde yer alan irfan anlayışının Gnosis ile sadece benzerlik arz ettiği düşünülmektedir. Tasavvuf geleneği açısından gnosis/irfan, akli bilgiden üstün olup keşif, sezgi ve ilham yoluyla kalpte hâsıl olan bilgi türüdür. Tanımlamadan da görüldüğü üzere mutasavvıflar, bilgiye ulaşmada duyu ve aklın yanı sıra müşahade ve sezgiye de vurgu yapmaktadır. Böyle bir ayrıştırma bilgiye muhatap olan kesimler arasında farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Nitekim bilginin, avama, âlim ve hakimler ile velilere hitap eden yönleri bulunmaktadır. Bunlardan velilerle ilgili bilgi, kalp sezgi yoluyla Allah'ın lütfünün bir eseri olarak Allah'ı müşahade edenlerin ulaşabildiği bilgi çeşididir.⁴² Tasavvuf geleneğinin önemli bilgi tasniflerinden olan kesin akli delille elde edilip akıl sahiplerine hitap eden ilme'l-yakin, açıklama ve bildirim sonucunda ulaşıp ilim sahiplerine seslenen ayne'l-yakin, keşif ve müşahade sayesinde varlık kazanıp marifet ehline ait olan hakka'l-yakin ile zahir-batın, şeriat-hakikat, avam-has ayrımları gnostik/irfani düşüncenin birer

⁴¹ Floramo, s. 99.

⁴² Ebu Hamid Feridüddin Muhammed b. İbrahim Nisaburi Attar, Tezkiretü'l-Evliya, çev.: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 186-187.

yansıması olarak değerlendirilebilir.⁴³ Hakka'l yakın konumunda bulunan bir kişi, bilginin en üst mertebesine ulaşmış bulunup böyle bir kimseye Allah'ın kaza ve kaderi de dâhil olmak üzere gaybın ve sırların kapıları açılmaktadır.⁴⁴ Bazı sufiler bu bakış açısını daha da ileri götürerek ilme'l ve ayne'l yakın süreçlerini üçüncü mertebeye ulaşmada birer vasıta olarak değerlendirmiştir. Hakka'l-yakin olan marifet ve hakikat aşamasına varıldığında ise ilk iki durumun değerini yitireceği savunulmuştur.⁴⁵

Tasavvuf dünyasında Gnostik/irfani anlayışın önemli temsilcilerinden biri de, belki de en önemli, İbn Arabî'dir. Felsefi tasavvuf geleneğinin mimarları arasında yer alan İbn Arabî, gnostik/irfani düşünceyi vahdet-i vücud doktrininde olduğu gibi hem epistemolojik hem de ontolojik bakımdan sistematik bir yapıya kavuşturmuştur.⁴⁶ İbn Arabî felsefesinde gnostik/irfani bilgi ile akli bilgiyi karşılaştırmakta, ikisi arasında bazı farklar olduğunu belirtmektedir. Nitekim ona göre, vasıtasız bir şekilde hakikate, herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak tarzda eşyanın gerçekliğine ulaşmayı sağlayan bilgi gnostik/irfani bilgidir. Bu bilgi aklın idrakinin dışında batını yapıda ve ilahi lütfün bir gereği olup, ruhani bakımdan kemal derecesine ulaşmış sufi kimselerin kalbini kapsayan nur şeklinde kendini göstermektedir.⁴⁷ İbn Arabî, Allah'ın lütfünün bir eseri olarak bazı kimselere (sufi-veli) zahiri bilgiden daha üstün ve asli maksada ulaştırılacak olan marifetin bilgisini (yaratılmışlarla ilgili sırların, Kur'an'ın zahiri manası yanında gaybi anlamlarının, batının bilgisi gibi) ihsan etmektedir.⁴⁸

Kâinatın ve dinin zahir-batın ayrımına tabi tutulduğu bir diğer düşünce sistemi de hiç şüphesiz ki Şii-İsmaili ekoldür. İsmaili öğretinin gnostik/irfani bakış açısını başta Yeni Eflatunculuk olmak üzere eski İran inanç sistemi büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim onlar Hz. Ali ile diğer imamlara mitolojik ve yarı

⁴³ Alper, s. 445.

⁴⁴ Ebu'l-Kasım Zeynü'l-İslam Abdülkerim b. Hevazın Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, Matbaa-i Amire, Kahire 1900, s. 51-52.

⁴⁵ Alper, s. 445.

⁴⁶ Alper, s. 445.

⁴⁷ W.C. Chittick, *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics of Imagination*, State of University New York, Albany 1989, p. 150-151.

⁴⁸ Muhammed Abid el-Cabiri, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı: Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*, çev: Burhan Köroğlu, Hasan Hacak ve Ekrem Demirli, Kitabevi, İstanbul 1999, s. 329.

tanrısal özellikler atfetmekle kalmamış, Hz. Ali başta olmak üzere sahabe ve Şii imamlara dayandırdıkları Kuran'ın zahiri ve batını yönleri bulunduğu dair rivayetler bağlamında nakli de zahir-batın ayırımına tabi tutarak yorumlamışlardır. Zahiri yön, batına ulaşmada bir araç olup, peygamberden peygambere değişmekle birlikte batını hakikatlerde herhangi bir değişme söz konusu değildir. Batın zahirden üstün olup, batını elde etmenin yegâne yolu manevi bakımdan yetkinliğe ve şeriatın verilerini gnosis/irfana götürecektir şekilde yorumlamaya bağlıdır.⁴⁹

İslam düşünce dünyası açısından gnostik unsurların bir diğer yansımasını da yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İslam felsefesinde, özellikle İbn Sina'nın Meşşai duruşunda görmekteyiz. Meşşailik sistemi içerisinde o, bilginin akli ve sezgisel yönlerine dikkat çekmekte, sezgiye dayalı bilginin akli olandan daha önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Nitekim ariflik makamına ulaşmanın temel taşları olarak nefse ve bedene hakim olan güçlerinin aşılıp metafizik boyutla irtibatlı hale gelmeyi ifade eden riyazet ve arınmayı öne çıkarmaktadır. Arif olan kişi ancak bu sayede gayp âlemine dair ilahi sırlara vakıf olabilecektir. Gnostizm/irfaniye anlayışını temsil eden bir diğer İslam felsefesi ekolü Sühreverdi, Molla Sadra ve Mir Damad'ın öncülüğünde gelişen İshrakilik'tir. Sühreverdi'ye göre bilgi sadece nesnelerin herhangi bir vasıta olmaksızın doğrudan doğruya sezgi, aydınlanma ve müşahade sayesinde farkına varışla elde edilebilir. Akli çıkarımlar ve mantığa dayalı istidlallere gelince bunlar, hakikat bilgisinin bir aracı mesabesindedir.⁵⁰

Sonuç olarak gnostisizm Mısır mitolojisi, Yahudi apokaliptisizmi, Babil astrolojisi, Zerdüşt düalizmi, Yunan ve Helen felsefesi, Hristiyanlık, Hindu ve Budist etkileri, ortaçağ Cathar'ları gibi değişik farklı din, kültür ve felsefi düşünceyi bir araya getiren dini-felsefi bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye'de ortaya çıktığı M.Ö. birkaç yüzyıl ve sonrasında hızlı bir şekilde batıya yayılmıştır. Bu yayılış esnasında ilişki kurduğu farklı dini ve felsefi akımları etkilediği gibi aynı zamanda onlardan etkilenmiştir. Geçmiş ve geleceğin, eski ile yenin, doğu ile batının bir sentezinden ibarettir. Gnostikler Tanrı, insan ve

⁴⁹ Alper, s. 446.

⁵⁰ Fazlu'r-Rahman, İslam, çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul 1981, s. 156-157; Alper, s. 446.

evren hakkında gizli bir takım bilgilere sahip olduklarına inanmaktadır. Sahip oldukları inanç ve görüşlerle özellikle birinci yüzyıl Hristiyanlığı içerisinde üç temel inanç sisteminde biri haline gelmişlerdir. Din ve varlığın gerçek bilgisine ulaşmanın imkânı olarak ahlaki ve ruhi bakımdan olgunlaşmayı, hikmet ve maslahata binaen yaşamayı ilke edinen bir bakış açısına sahiptirler. Gnostik düşünce sadece Tanrı'nın ne olduğu değil aynı zamanda dünya ve insanın nasıl yaratıldığı, her ikisinin de doğasının ne olduğu, her bireyin kurtuluşu nasıl elde edeceği, dünya ve evrenin sonunun nasıl olacağı, daha sonra nasıl bir geleceğin bizi beklediği gibi sorulara cevaplar bulmaya çalışan bir içeriğe sahiptir. Buradan hareketle gnostisizmin biri bireyin kurtuluşunu/salvation hedefleyen pratik, diğeri de başlangıç ve son bakımından Tanrı-evren-insan olgusuna dikkat çeken nazari yönü bulunmaktadır. Nitekim kurutuluşun yolu olarak dış dünyadan uzaklaşma, içinde bulunulan durumdan hoşnutsuzluk, riyazet, keşif, sezgi ve müşahade sayesinde Tanrı'ya kavuşma gibi hususlar pratik alanla, başlangıç ve son hakkında dini-felsefi bir tevil ve tefsir yoluyla gelenek oluşturulup toplum, din, mezhep ve siyaset gibi alanlarda kullanılması nazari süreçle ilişkilendirilebilir.

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN: Hocaya teşekkür ediyoruz vakti iyi kullandığı için. Hocam çok teşekkürler, ben vakit kazanmak adına öyle görünüyor ki tebliğlerde tekrarlar olacak, hep referanslar olacak bir önceki konuşmacıya. Sizi dinledikten sonra ben Şinasi hocamın tebliğini özetlemekten vazgeçtim. Çünkü benzer noktalar vurgulanıyor ve dinler tarihçisi olduğu için Ali İhsan YİTİK hocamda aynı noktalara vurgu yapabilir ondan dolayı birkaç dakika kazanacağız gibi duruyor. Ali İhsan hocam buyurun...